

Ittzés Mihály

Százötven esztendő és hatvannégy év krónikája – szóban, képben

Bónis Ferenc könyvei a Budapesti Filharmóniai Társaságról és Bartók Béláról

A tisztelt Olvasót egy messziről induló útra hívom, mely azonban végül elvezet az írásom címében jelzett témákhoz. Közelebbről: Bónis Ferenc *hetvenöt* évéből *ötvenhét* év termésének vázlatos áttekintése késlelteti a fő témák taglalását. Bízom benne, hogy végül egyetértéssel fogadja a tisztelt Olvasó ezt a vargabetűt, megértve a cikkíró szándékát.

Kodály Zoltán többször megállapította, sőt felpanaszolta, hogy a magyar (köz)műveltségben a zene nem kapta meg az őt megillető helyet, messze az irodalmi köztudat mögött jár. A fél évszázadnál is régebben kelt és századokra visszatekintő megállapítás sajnos még ma is igaz. Hű tükre ennek az egyenlőtlen fejlődésnek a hazai zenetudományi szakemberképzés története, összevetve a filológusképzéssel. Igaz, a zenetudomány, a zenetörténeti kutatás általában is a fiatalabb szakágak közé tartozik. Voltak ugyan zenetörténettel foglalkozó muzsikuskok a reformkortól tevékenykedő Mátray (Róthkrepf) Gábortól, a dualizmus korában működött Bartalus Istvántól az 1875-ben megalapított Zeneakadémia zenetörténet-tanáraiig. Aki azonban komolyan zenetudományra akarta adni a fejét, annak még sokáig külföldön, elsősorban Németországban kellett képeznie magát. Így tett Szabolcsi Bence, Bartha Dénes, Gárdonyi Zoltán a századelőn született nemzedékből. Esetleg más diszciplína egyetemi képzésében kellett tudományos iskolázottságot szereznie, mint az előző generációból Kodály Zoltánnak az irodalom és nyelvészet terén; vagy magánszorgalomból, önképzéssel és a gyakorlatban teremthette meg kutatómunkája hátterét, amint Bartók tette a népzenetudományban.

A hagyományos zenetudományi képzés helye a nyugati országokban mindmáig az egyetemeken van. Amikor – közel száz évvel a német egyetemi fakultások alapítása után – az 1950-es évek elején már nem volt halasztható a magyar zenetörténészek, zenetudósok intézményes képzésének megindítása, nálunk a Zeneművészeti Főiskola tanszékei között kapott helyet ez a tudományág. Igen ésszerű indoka ennek, hogy mennél közelebb legyen a legmagasabb szintű elméleti-tudományos képzés a gyakorlati zeneművészeti oktatáshoz.

Az első évfolyamok rögtön olyan jeles szakembereket adtak a zenei-kulturális életnek, akik méltóképpen tudták folytatni és új területekre is kiterjeszteni az alapító atyák munkáját. Ebbe a – szerencsére számos tagja révén még ma is termékeny kutatómunkát végző – generációba tartozik *Bónis Ferenc*, aki május 17-én ünnepelhette 75. születésnapját. Bónis Ferenc az a fajta elhivatott és elszánt ember, aki életének ilyen jeles esztendejében sem ül

a babérjain, hanem alapos kutatómunkával, a rádiós zenei közművelésben végzett tevékenységével, s nem kevésbé szakmai testületekben vállalt feladatokkal, a Magyar Kodály Társaság elnökeként tizenöt éven át szolgálta, az Erkel Társaság vezetőjeként továbbra is szolgálja a közt.

A közel hat évtizedes munkásság bőven hozott visszatekintésre, számadásra érdemes termést Bónis Ferencnek. Eddigi 75 évéből 57-et adott jórészt a Magyar Rádiónak, ahol az 1950-ben kezdett „gyakornokévektől” a nyugállományt névlegessé tevően ma is aktívan dolgozik a magyar zenei művelődés ügyéért. Számtalan eredeti kezdeményezés (például 1955-ben a Bartók összes zongoraművét felvonultató adássorozat), bátran hiánypótló műsor (az 1970-es évek elejétől az Éneklő Ifjúság mozgalom felkarolása), a Rádió hangarchívumát gazdagító, forrásértékű műsorok szerkesztése (így például az *Így láttuk Bartókot* és az *Így láttuk Kodályt* kortársak tollából-szájából származó visszaemlékezései, melyek egyre bővülő tartalmú kötetekben is megjelentek). De említhetjük a manapság is élő összeállításait: a magyar zene évszázadairól, személyes élményeket is tartalmazó zenei emléksillamokról; vagy a tíz Kodály-előadást újra bemutató, az emlékévé programját gazdagító sorozatát.

Könyveket, tanulmánygyűjteményeket nemcsak szerzőként, hanem szerkesztőként is számosat jegyzett Bónis Ferenc. A harmincesztendő zenetörténészt érte a megtisztelő feladat, hogy szerkesztőként a nyolcvanéves Kodály Zoltán összegyűjtött írásainak, beszédeinek, nyilatkozatainak köteteit, a *Visszatekintést* jegyezhetette. Az 1964-re elkészült kötetek folytatásáról sem feledkezett meg, s így két és fél évtizedes gyűjtőmunka eredményeként a terjedelmes hiánypótló harmadik kötet is megjelenhetett 1989-ben. Úgy tudjuk, az anyaggyűjtő szorgalom gyümölcseként, szerény mennyiségű kiegészítés még a nagyon is időszerű újabb kiadást is gazdagíthatja.

Bónis Ferencnek köszönhetjük Tóth Aladár nemcsak zenei, hanem általában művelődéstörténeti jelentőségű zenekritikáinak gyűjteményét, mely az 1934-től 1939-ig tartó időszak magyarországi zeneéletének hű tükré. Szerkesztői vállalkozásai kiterjedtek még Molnár Antal és Szabolcsi Bence írásaira. Az 1980-as években összkiadásnak indult Szabolcsi-sorozat félbeszakadt – jellemzően a szakkönyvkiadásban, biztos, hogy nem előnyére változó körülményeinkre! Az utóbbi két év jeles évfordulóí szempontjából érdemes felemlíteni a *Kodályról és Bartókról* című összefoglaló Szabolcsi-kötetet. A magyar zene-tudományi képzés egyik iskolaalapítójának írásait olvasva megérthetjük, hogy számos kollégájával együtt Bónis Ferenc is miért tartja meghatározó mesterének Szabolcsi Bencét. Munkássága – akárcsak Kodályé és Bartóké – példát adott és feladatokat jelölt ki a zenekutatás újabb nemzedékeinek. Bónisnak egyik ilyen nagy jelentőségű vállalkozása volt az 1959-ben megindított sorozat *Magyar zenetudomány* címen. Ennek első két kötetében Szabolcsi Bence akkoriban már nehezen hozzáférhető, szétszórta jelent dolgozatait gyűjtötte össze, mert úgy gondolta szerkesztőként, hogy – a szerző szavait idézve az Előszóból – „...hasznosak lehetnek az elkövetkező kutatás számára adatgyűjtésük révén s mert elsőnek igyekeztek a régi magyar zenetörténet anyagában Bartók és Kodály nagy útmutatása nyomán eligazodni.”

A Magyar Zenetörténeti Tanulmányok sorozata – hosszabb-rövidebb kihagyásokkal – ma is él, s ad Bónis Ferenc szerkesztői elgondolásai alapján nyomtatott fórumot hazai s olykor külföldi zenetörténészeknek, hogy tanulmányaikat, zenetudományi konferenciákon elhangzott előadásaikat közzétegyék. E sorok írója is nem egy alkalommal kapott buzdítást és lehetőséget a sorozat tárgykörébe illő dolgozatok közlésére. Így hát személyes tapasztalatok alapján tanúsíthatja, hogy Bónis Ferenc mily körültekintő, gondos szerkesztő, milyen figyelmes lektor és korrektor. E nagyszabású, közel négy évtizede gyarapodó sorozatban Erkel és Kodály munkássága a vissza-visszatérő fő téma. Címlapra került még

természetesen Bartók Béla és Mosonyi Mihály neve is (1973). 19. századi zeneszerzésünknek e jeles alkotójáról írta Bónis Ferenc egyik első, hiánypótló könyvét. Szabolcsi Bence tiszteletére, majd emlékének is kötetet szentelt (1969, 1992). Ez utóbbiban adta közre a Lipcsében zenetudományt tanuló Szabolcsi mesteréhez, Kodály Zoltánhoz írott, kordokumentumként is rendkívül érdekes leveleit. A magyar zenetörténet kisebb mestereiről, kevésbé feltárt régebbi és újabb korszakairól, magyar vonatkozású külföldi művekről, vagy magyar alkotások külföldi fogadtatásáról és a népzeneről is fontos fejezetek szólnak az általa szerkesztett kötetekben.

E könyvekben Bónis Ferenc természetesen szerzőként is helyet kap. Ez azonban csak részleteit mutathatja meg sokirányú kutatómunkája eredményeinek. Ezek az „elszórtan” megjelent dolgozatok is azt mutatják, hogy szerzőnk fent említett tanárainak, példaképeink nyomdokain indult el hosszú felfedezőútjára a magyar zene emlékeinek erdejébe. Teóriák helyett ő is többre tartja a dokumentumok hitelességét, igazságát. Műelemzései, zeneirodalmi párhuzamokat feltáró megfigyelései pedig éles szemre és fültre vallanak. Találunk írásai között szenciószámba menő forrásközlést, mint például az 1968-as *Írások Erkel Ferencről* és a magyar zene korábbi évszázadairól szóló könyvben Erkel zenei-dramaturgiai-esztétikai ismertetését a Bánk bánról. Ugyancsak különös dokumentumot tett közzé egy német szerző, Biber magyar tárgyú alkotásáról *Hunyadi-opera a XVII. századból* címen, a 2001-ben megjelent kötetben. Erkel-tanulmányai között megkülönböztetett figyelmet érdemel még a Himnusz születéséről és másfél évszázadáról szóló oknyomozó esszéje (megjelent a nemzeti imádság zeneszerzőjének szentelt kötetben, 1995-ben). Másfél évszázadot átfogó tanulmányban tárta fel a magyar zene történelmi jelképeit a romantika korától Kodály Zoltánig (1997).

Ha most néhány Kodály munkásságával foglalkozó írást emelünk még ki, azt e témák ez idei időszerűsége is okozza. Igen fontos dolgozata Bónis Ferencnek az 1977-ben Kodály emlékére megjelent kötetben a zeneszerző neoklasszicizmusának sajátosságait és példáit feltérképező írása. A zeneszerző két Hány-kompozícióját a 2001-es tanulmánykötetben elemelve fontos zenei, dramaturgiai és történelmi adatokkal gazdagította a népszerű művekről való ismereteinket.

A történész azonban saját korának krónikása is lehet. Szerzőnk-szerkesztőnk esetében egyebek mellett az *Üzenetek a XX. századból – Negyvenkét beszélgetés a magyar zenéről* című gyűjtemény tanúskodik. Mint annyi más esetben, Bónis Ferenc itt sem kizárólagosan csak a zenei szakmai közönségnek kínál tanulságos olvasmányt.

Nem maradhat ki az életmű áttekintéséből az a két kötet, amelyek szerzőjük tudományos minősítését kiérdemlő dolgozatokat tartalmaznak. A *Hódolat Bartóknak és Kodálynak* címmel összeállított munka fő helyén *Kodály Magyar zsolttárának születése* címmel kandidátusi értekezését olvashatjuk. A források feltárásában, a zeneszerzői munka áttekintésében, a korabeli fogadtatás bemutatásában kétségtelenül a legátfogóbb tanulmány, amelyet a *Psalmus Hungaricus*ról írtak. Méltó társa, módszerében is rokon, a Psalmussal együtt bemutatott Bartók-opusról, a *Táncszivtről* szóló dolgozat. Néhány újraközléstől eltekintve a könyv többi tanulmánya is sok új ismerettel szolgál a korszakos mesterek életművével kapcsolatban. Az akadémiai doktori címet Bónis Ferencnek a *Mozarttól Bartókig* című kötet hozta meg 2003-ban. Újabb és korábbi tanulmányok újabb kötetbe gyűjtve szinte teljes keresztmetszetét, s mintegy zenetörténelmi hitvallását adják szerzőjüknek. Ő elsősorban a magyar zenetörténet kutatója, amihez azonban hozzátartozik a nemzetközi kölcsönhatások, összefüggések feltárása, a zenei „export-import” kérdései is. Így kerül a magyar vagy magyarországi szerzők, Csermák, Erkel, Mosonyi, Kodály és Bartók és a hazai zenei élet dokumentumai közé Mozart, Beethoven, Schumann, Mahler, Brahms. Impozáns áttekintés közel négyszáz oldalon.

Bónis Ferenc műhelyéből az utóbbi években két nagy jelentőségű, összefoglaló mű került ki. Ezek a jelen írás címében jelzett könyvek.

Egy zenei testület, az Erkel Ferenc által létrehozott első szimfonikus zenekarunk másfél évszázados történetét tárja az olvasók elé az egyik szép kiállítású könyv. A *Budapesti Filharmóniai Társaság százötven esztendeje – 1853–2003* című kötetet a Társaság és a Balassi Kiadó jelentette meg 2005-ben. Hatalmas apparátust kellett megmozgatnia a szerzőnek, hogy a sikerekben gazdag, de olykor kudarcoktól sem mentes százötven év történetét bemutassa. Miből állhat egy zenekar története? – próbák és hangversenyek szakadatlan (vagy éppen meg-megszakadó) láncolata. Zeneszerzők, művek, előadóművészek felsorolása. De e látszólag száraz adatfolyam micsoda gazdag képét kínálja a legrégebbi magyarországi hivatásos hangversenyzenekar művészi tevékenységének. A maga szűknek látszó világában korszakokon átívelő történelmünknek, s némiképp a társadalomnak is tükré. Kezdve a német nyelvű alapító nyilatkozattól, az önkényuralom idején kényszerűségből vállalkozásként megalakuló zenekartól az önszerveződő civil szervezethez, majd a támogatott szakmai-társadalmi szervezethez. Elég csak belenézünk a kötet végén lévő névsorokba meg a korai műsorokba, hogy lássuk, mennyire nem volt túlzás, amikor a pest-budai, majd budapesti zenei életet a német zenekultúra előretolt bástyájaként értékelték. És mégis, Bónis Ferenc körültekintő munkájának köszönhetően felismerhetjük, hogy a magyarországi polgári zenei művelődés, hangversenyélet megalapozásában, aztán a tősgyökeres magyar zenealkotások bemutatásában is milyen úttörő szerepet vállalt a Filharmóniai Társaság. Egyes időszakokban nemcsak az ország vezető zenekaraként tartották számon, hanem Európa legjobbjai között is. Olyan zenekarként, amelynek magas színvonalú munkáját Erkel Sándor, Richter János, Kerner István, Dohnányi Ernő és mások szavatolták, egyenrangú társnak tekintve művészi elképzeléseik megvalósításához, s amelynek muzsikálására időről időre a külföld is kíváncsi volt. Egy-egy találó elemzéssel, műsorok, karmesterek tevékenységének, a történelmi és gazdasági helyzet megvilágításával a kötet szerzője tágabb és mélyebb összefüggésbe helyezi a Budapesti Filharmóniai Társaság működését. Így válik a látszólag pusztán zenetörténeti képsorból szinte történeti tabló. Itt is kiviláglik, hogy a zenei élet bemutatása az egész magyar művelődéstörténet szempontjából is fontos feladat. De mily jellemző korunkra, kulturális életünk állapotára: az egészében sikeres százötven éves működés méltatása akkor jelent meg, amikor a támogatás tetemes csökkentése szinte ellehetetlenítette a Filharmonikus Társaság működését.

A másik újdonság a 2006-os Bartók- év talán legfontosabb és legszelebbebb érdeklődésre számot tartó kiadványa. Bevezető tanulmánya a *Forrás* 2006. márciusi Bartók-számában hozta előzetesen hírét az *Élet-képek: Bartók Béla* című kivételesen gazdag tartalmú dokumentumgyűjteménynek. E könyv gondozója is a Balassi Kiadó volt, amely az utóbbi években legkövetkezetesebben vállalja zenei tárgyú munkák megjelentetését.

A nagy Bartók-album terjedelmében és tartalmi gazdagságában messze meghaladja nemcsak az ugyancsak Bónis Ferenc szerkesztette Bartók-képeskönyveket, hanem minden hasonló kiadványt is, amely mind ez ideig magyar zeneszerzőről megjelent. Elő- és utószóval, segédletekkel 550 oldalon nyújt igen árnyalt képet Bartók Béla, a 20. század egyik legnagyobb zeneszerzője életéről és munkásságáról, forgolódásáról a világban. Sokak – a családtagok, jogutódok, magánszemélyek és intézmények segítőkészsége járult hozzá az anyag bővítéséhez. Az magától értetődő, hogy a 843 kép így is gondos, sok szempontú válogatás eredménye. A bevezető tanulmány összegzés igényével készült. Megismerszik benne a szerző integrálóképessége és kiváló íráskészsége.

Maga a szerző-szerkesztő az Utószóban adott számot az évtizedek során sokszorosára nőtt anyag fejlődéséről, mely a maga Bartók-ismereteinek nemcsak mennyiségi, hanem

tartalmi gazdagodását is jelentette. Ezért írhatja, hogy „egyes jelenségek megismerése összefüggés-láncolatok felismeréséhez vezetett. Más szóval: a korábbi kötetek elszigetelt eseményeinek pontszerű ábrázolása után itt már fejlődési vonalak-vonulatok megjelenítésére törekedhettem.” Munkamódszeréről, a kényszerű válogatás alapelveiről ezt olvashatjuk: „...Otto Erich Deutschnak, a XX. századi zenetörténeti filológia klasszikus mesterének, Mozart és Schubert dokumentatív bibliográfiája szerzőjének hármasszabályát követtük, bizonyos eszmei teljesség érdekében. Anyaggyűjtésünket a forráskritika folyamata követte, azt pedig a leghitelesebb és legjellemzőbb vonásokat összegező élet- és jellemkép megjelenítésének szándéka. Ennek értelmében nem az volt a legfőbb cél, hogy elsőnek közöljünk egy-egy dokumentumot (bár megtettük, ahol mód volt rá), hanem az, hogy ismert és ismeretlen képek mozaikszemei megtalálják helyüket az életkép nagy rendszerében.”

Azt hiszem, Bónis Ferencnek teljes értékűen sikerült az alapelveket a gyakorlatban alkalmaznia. Az alkotói magány rejtekébe persze teljesen behatolni semmiféle dokumentummal nem lehet. Mégis az új Bartók-könyv segít megérteni a „címszereplő” sokágú munkásságának indítékait, megismerni életének változó – hol szerencsésebb, hol tragikusba forduló – körülményeit. Eddigi Bartók-képünket minden területen – a zeneszerzői, előadóművész-pedagógiai és népzene-kutatói szakmai területeken, társadalmi és „protokolláris” események ismeretében, családi és egyéb emberi kapcsolatokban, s mindezekon keresztül a megismételhetetlen ember és művész egyéniségének ismeretében gazdagítja, hozza közelebb. Jobban megérthetjük Bartók viszonyát zaklatott korához. Olykor ridegnek látszó viselkedése mögött a felelősségteljes, személyes és a köz gondjai miatt önmagát őrlő érzékeny, de melegszívű egyéniséget.

Összességében elmondhatjuk, hogy az utóbbi évek termésében – Bartók Péter 2004-ben magyarul is megjelent *Apám* című könyvének természetesen személynézőpontú portréja mellett – Bartók Béláról Bónis Ferenc *Élet-képek* összeállítása adja a leghitelesebb képet. A történetész témája iránti szeretetteljes elkötelezettsége, egyben tárgyilagossága is tükröződik e nagy élet bemutatásában. A képeket – legyenek azok valódi fényképek fontos művészeti vagy éppen bensőséges családi eseményekről, a művészarc változásait bemutató portrék, Bartók bármily célú utazásait dokumentáló képeslapok vagy kéziratképek, hangversenyprogramok, esetleg éppen tréfás rajzok – jól kiválasztott idézetek, mindig a szükségesre szorítkozó ismertetések, kommentárok egészítik ki. Képeskönyvként és dokumentumkötetként is nagy nyeresége a Bartók-irodalomnak Bónis Ferenc munkája. Bizonyára arra is alkalmas, hogy Bartók életművének új híveket, érdeklődőket, zenéjének új hallgatókat toborozzon.